

TÜRKÇEDE *-IP* EKİNİN İŞLEVLERİ VE ANA EYLEMLE KURDUĞU YAPISAL İLİŞKİLER

Yrd. Doç. Dr. Kadri KURAM¹

ÖZET

-Ip eki Türkçede zarf tümceciklerinin üzerine gelen ve tümceye çeşitli anlamsal katkıları olmasına rağmen diğer zarf tümceciklerinden ayrı olarak kendi başına hiçbir anlamı olmayan tümceler üreten bir ektir. Bu ekin Orhun Anıtları'na kadar giden bir tarihi olmasına rağmen sözdizimsel konumu, anlamsal bağlantıları ve tümcecğin iç yapısı çok az incelenmiştir. Bu ekle ilgili yaygın kanı iki tümceyi birbirine bağlayan sıralı/bağlı bir yapıda görüldüğü şeklindedir. Bu çalışmanın amacı *-Ip* eki taşıyan tümceciklerin ana tümceye hangi konumlardan bağlandığını ve her bir bağlanma noktasında ne gibi anlamsal değerler kattığını araştırmak olduğu gibi bu tümceciklerin öğelerinin ne zaman gizli öge, ne zaman açık öge olduğunu sorgulamaktır. Çalışmada *-Ip*'lı tümcelerin iki eylemi sıralayacak kadar ana tümcenin içine yerleştirildiği görünümünden iki farklı tümceyi sıralayacak kadar bağımsız bir tümce yapısına kadar çok çeşitli sözdizimsel konumlarda bulunabildiği sonucuna varılmıştır. Çalışma aynı zamanda *-Ip*'lı tümcelerin gizli/açık özne ve nesne özellikleriyle ilgili yeni bilgiler vermektedir.

Anahtar sözcükler: *-Ip*, miras, olumsuzluk, içe yerleştirme, sıralı/bağlı

THE SYNTAX AND SEMANTICS OF *-IP* CLAUSES

ABSTRACT

-Ip is a converbial suffix in Turkish that contributes to the interpretation of the sentence in various ways. Yet the suffix has no semantic content of itself. Although it has been traced back to Orkhon Inscriptions there has been little research into its syntactic position, semantic correlates and internal structure. The overwhelming conception about the function of *-Ip* is that it appears in coordinated clauses. This paper aims to survey where *-Ip* clauses are adjoined to the sentence and how any adjunction point affects its semantic interpretation. The results indicate that *-Ip* clauses can be embedded in the main clause in such a way that they form serial verbs while it can also appear in constructions coordinating two independent clauses. The paper also aims to reveal argument sharing behaviours of these clauses, thus shedding light on the null/overt subjects and objects of *-Ip* clauses.

Key words: *-Ip*, inheritance, negation, embedding, coordination

---

¹ Bartın Üniversitesi, kadrikuram@bartin.edu.tr

1. TÜRKÇEDE TEMEL TÜMCE YAPISI, İÇ TÜMCELER VE EKLENTİ TÜMCELERİ

Geçişli eylemlerin zorunlu öğeleri olan özne ve nesne Türkçede Ö N şeklinde sıralanırlar ve kendileri de birer tümce olabilirler (1a,b). Öte yandan tümcenin zorunlu olmayan eklenti öğeleri de bulunabilir ve bu öğeler de tümcesel olabilirler (2a,b).

(1) a. [Ali'nin gitmesi] herkesi çok üzdü

b. Ali [Ayşe'nin gideceğini] düşünmüyordu

(2) a. Ali Ayşe'yi uzaktan/çok az/tek gözüyle gördü

b. Pelin [ben ağladıkça] daha çok ağladı

(2b)deki *ben ağladıkça* tümceciği ana tümcenin zorunlu kıldığı bir üye değildir (eklenti tümcesi) ancak tümceye anlamsal bir katkısı olduğu görülmektedir: İki ağlama eyleminin birlikte ve birbirinden etkilenerek gerçekleştiğini gösterir. Yani *-Dıkça* ekinin birlikte gerçekleşme ve etkilenme anlamı vardır diyebiliriz. Türkçede eklenti tümcelerinin üzerine gelen ve ana tümceye çeşitli anlamsal katkıları olan çok sayıda ek bulunmaktadır (ayrıntılı bir liste için bkz. Aydın 2004). (3)te bazı örnekler verilmiştir.

(3) a. Ali [okula başlayalı] çok değişti

b. [Ben içeri girince] Ahmet ışığı açtı

c. Özlem [pencereye vura vura] camı kırdı

d. Adam [kadını öldüresiye] dövdü

e. Mert [Ayşeyle konuşarak] sorunu çözdü

2. BİR İSTİSNA: -IP

2.1 -Ip'ın Sözdizimsel İşlevi ve Tümceye Anlamsal Katkısı

Eklenti tümcelerinin üzerine gelen ekler arasında istisnai bir ek bulunmaktadır: *-Ip*. Bu ekin işlevi ve sözdizimsel konumu üzerine geniş tartışmalar bulunmasına rağmen bir fikirbirliği oluşturulamamıştır. (4)teki örneğe bakalım. Bu tümcenin (5)teki gibi yeniden ifadesi mümkün görünmektedir.

(4) Öğrenciler gelip ödevlerini teslim ettiler

(5) Öğrenciler geldiler ve ödevlerini teslim ettiler

Bu gibi örneklere bakan Slobin (1995), Lewis (1967), Fokkens, Poulson ve Bender (2009) ve Göksel ve Kerslake (2005) bu ekin sıralı/bağlı tümceler oluşturma görevi gördüğünü iddia etmektedir. Yani bu ek ve sözcüğünün görevini görmektedir. (6)da da yapısal formülü bulunmaktadır.

(6) [T_{ümce} [E_{yilem1}]-ıp [E_{yilem2}]-dı/yor/ar]

Aşağıdaki (7) ve (8) örneklerine bakınca bu ekin anlamsal katkısının eklenti tümcesinin ana eylemden önce gerçekleşmesi olduğu söylenebilir (Tekin 1997; Lewis 1967; Redhouse 1884). Gerçekten de bu tümcelerde kapıyı kapatma gitmeden önce, yemeği yapma konuşucuyu uyandırmadan önce gerçekleşmiş gibi görünmektedir.

(7) Adam kapıyı kapatıp gitti

(8) Annem içeri girip beni uyandırdı

Ancak Erdal (2004) (7)-(8)deki örneklerin aldatıcı olduğunu gösterir. Ona göre bu ekin sabit bir anlamı yoktur. Örneğin;

(9) Suç işleyip günahkar oldular

(Erdal, 2004)

Bu tümcede suç işlemek ve günahkar olmak arasında zamansal bir sıralama yoktur. Bunlar aynı işin iki farklı açıdan ortaya çıkan sonuçlarıdır. Dahası (8)de *-Ip*'lı tümce içeri girme ve uyandırma eylemlerini iki ayrı olay gibi gösterebileceği gibi içeri girme şeklinin uyanmaya sebep olduğu bir yoruma da sahiptir. Yani konuşucunun annesinin içeri girmesi (muhtemelen girerken çıkardığı gürültü) konuşucuyu uyandırmıştır. Bu sebeple, Slobin (1995), Göksel ve Kerslake (2005) ve Kornfilt (1997) bu ekin hiçbir içeriğinin olmadığını, ana eylemin üzerindeki çekim eklerinin yerini tuttuğunu iddia etmektedir. Bu ekin kendi başına hiçbir anlamı olmadığı iddiası bir soruya cevap olarak kullanılmalarının sözkonusu olduğu durumlarla da desteklenir. *-Ip*'lı bir tümce tek başına bir cevap olarak verilemez. Örneğin;

(10) A: Adam buradan nasıl ayrıldı?

B:*Gülüp

B': Gülüp gitti

B'': Gülerek

(10)da A kişinin sorusuna sadece *-Ip*'lı tümceyle cevap verilememektedir. Mümkün olan cevap şekli ana tümceyle birlikte cevap verilmesi ya da *-ArAk* ekiyle cevap verilmesidir.

2.2 *-Ip*'lı Tümcelerde Üye Paylaşımı ve Deyimleşme

-Ip'lı tümceler ana tümceyle üye paylaşımı (gizli özne/nesne) açısından -anlamsal katkılarında da olduğu gibi- çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Bütün üyeler ortak olabileceği gibi *-Ip*'lı tümce tamamen bağımsız bir tümce gibi ayrı üyelere de sahip olabilir. (11)deki örneklerle bakalım.²

(11) a. Adam_i [____i malını_j satıp] ____j savdı

b.*Adam [malını_i satıp] karısı ____i savdı

c.*Adam_i [____i malını satıp] mülkünü savdı

(11a)da özne de nesne de paylaşılmaktadır. Yani iki eylem olmasına rağmen sadece birer tane özne ve nesne bulunmaktadır. Dahası (11b,c)de görüldüğü gibi bu paylaşım zorunludur. Fakat (12)de görüldüğü gibi *-Ip*'lı tümce kendi özne ve nesnesine sahip olabilir.

(12) Tam o saatte [Semra işi bırakıp] [Ahmet işbaşı yapıyor]

(Göksel ve Kerslake 2005: 440)

-Ip'lı tümcelerin bir diğer özelliği ise ana eylemle kaynaşma ve deyimleşme eğilimidir. Örneğin (11a)daki satıp savmak ifadesinde sat- ve sav- eylemleri birlikte kullanılma eğilimindedir. Dahası bu iki eylem (8)deki durumun aksine iki ayrı olayı değil tek bir olayı, birisi için bütün servetini harcama kavramını göstermektedir. Yine de sat- ve sav- eylemlerinin kendi anlamlarını kaybettiklerini söyleyemeyiz. Ancak (13)teki durumda iki eylem de kendi anlamlarını kaybedip deyimleşmiştir.

(13) Hoca konuyu kesip attı

(13)te özne konuyu ne kesmiştir, ne de bir yöne doğru atmıştır. Tümce, öznenin konuyu tartışmayı red ettiğini anlatmaktadır.

Buraya kadar cevaplanması gereken üç soru bulunmaktadır: (1) *-Ip*'lı tümce ana eylemle olan anlamsal ilişkisini nasıl kurmaktadır³ (2) üye paylaşımı hangi şartlar altında yapılmaktadır (3) ana eylemle kaynaşma nasıl olmaktadır? Bir sonraki bölümde bu

² İndeksler gizli öznenin/nesnenin gönderimde bulunduğu öğeyi göstermektedir.

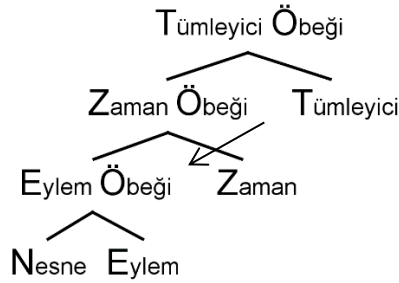
³ Delice (2012) buradaki çözümlenmeye yakın olacak şekilde *-Ip* ekinin eklendiği eylemi ana eyleme bağlama açısından üç farklı ilişki türünün olduğunu göstermektedir.

soruların cevapları Evrensel Dilbilgisi kuramının Yalınlayıcı İzence (Minimalist Program) versiyonu çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır.

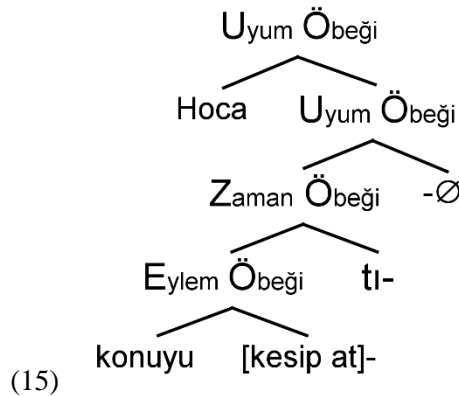
3. -IP'LI TÜMCELERİN TÜRETİMİ

Bu çalışma, *-Ip*'lı tümcelerin ana eylemle kaynaşacak kadar eyleme gömüldükleri yapılardan tamamen bağımsız bir tümce gibi hareket ettikleri ayırık yapılara kadar çok çeşitli sözdizimsel konumlarda ana tümceye eklenebildiklerini iddia etmektedir. Bu konular, bu tümcelerin anlamlarını, işlevlerini ve öğelerinin düşmesini açıklar. Bunun için, Chomsky'nin (2008) *miras* (inheritance) mekanizması ve öbek yapının eklenti konumları kullanılacaktır. Chomsky (2008) tümcenin Zaman kategorisinin aslında herhangi bir zaman özelliği taşımadığını, bu özelliği ana tümcelerde sesbilimsel karşılığı olmayan (ancak iç tümcelerde görülen) Tümleyici kategorisinden *miras* yoluyla aldığı iddia eder (bkz. (14)).

(14)

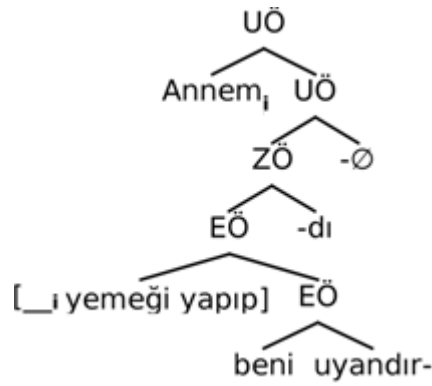
Bu çalışmanın iddiası (10)da görüldüğü gibi anlamsal içeriği olmayan *-Ip* ekinin bu içeriği ana tümcedeki çekimsel kategorilerden miras yoluyla aldığı şeklindedir. Miras mekanizması hiyerarşik olarak yukarıdaki kategoriden aşağıdaki kategoriye doğru tek yönlü olarak çalışmaktadır. Bu sebeple ana tümcede bulunan ve *-Ip*'lı tümcelerin sahip olduğu ve olmadığı anlamsal özellikler *-Ip*'lı tümcelerin öbek yapıda buldukları konumla açıklanacaktır. Bu konum aynı zamanda iki eylemin kaynaşması/farklılaşması ve üye paylaşımı/ayrışması durumlarını da açıklayacaktır. Deyimleşme süreciyle başlayalım. (13)teki tümce öbek yapıda (15) gibi oluşuyor olmalıdır.

(15)te kes- ve at- eylemleri tek bir gösteren oluşturacak şekilde tek bir öge halindedir. -kes eylemi kendi üye yapısına sahip olmadığı için tümcenin öznesi ve nesnesi [kesip at-] eyleminin öznesi ve nesnesidir. -Ip'lı tümceler iki eylemin iki farklı olayı gösterdiği yapılarda da bulunabilirler. Örneğin (16a)da özne iki farklı eylemi zamansal sıralamayla yapmaktadır. Özne aynı, nesnelere farklı olduğuna göre -Ip'lı tümcenin öznesinin ana tümcenin öznesi tarafından denetlendiği bir yapı olmalıdır.⁴

(16) a. Annem [yemeği yapıp] beni uyandırdı

b.

(16b)de -Ip'lı tümce EÖ'nün (Eylem Öbeği) eklentisi konumundadır. Bu konumda ZÖ'nün (Zaman Öbeği) hiyerarşik olarak altında olduğu için geçmiş zaman özelliğini miras mekanizmasıyla alır ve iki eylem de geçmiş zamanda yorumlanır. Ayrıca -Ip'lı tümcenin boş kategori olan öznesi ana tümcenin öznesinin hiyerarşik olarak aşağısındadır. Bu biçimlenişte ana tümcenin öznesin -Ip'lı tümcenin öznesini denetler ve iki tümcenin öznesi de aynı kişi olur.

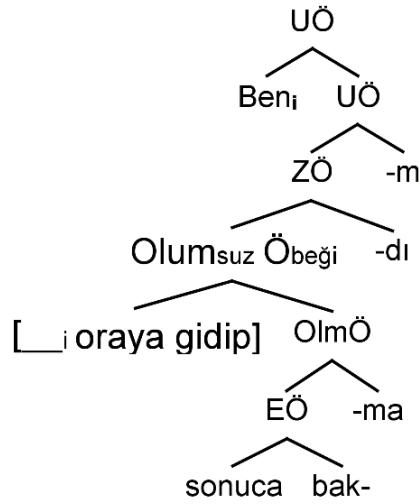
-Ip'lı tümce olumsuz bir ana eylemle birlikte de kullanılabilirler ancak bu durumda ortaya bir anlambulanıklığı çıkar. Yani tümcenin birden fazla anlamı olur. Örneğin;

⁴ Bu öznenin ADIL mı yoksa adil mi olduğu konusunda bir tartışma için bkz. Kuram (2015).

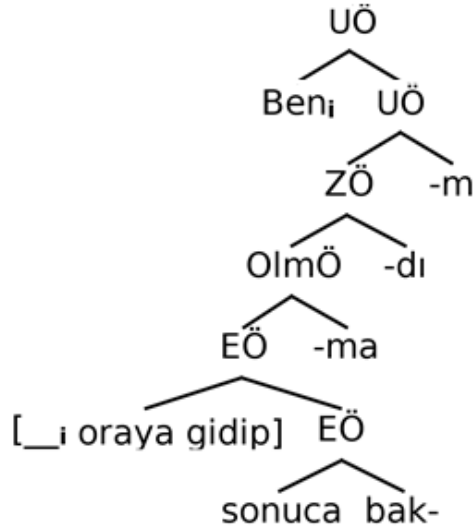
(17) Ben [oraya kadar gidip] sonuca bakamadım

(17)deki tümcenin iki yorumu bulunmaktadır. Birincisinde özne bahsedilen yere kadar gitmiş ancak sonuca bakamamıştır. İkinci yorumda ise özne ne bahsedilen yere kadar gitmiş ne de sonuca bakmıştır. Kısaca, *-Ip*'lı tümce olumlu ya da olumsuz anlam taşıyabilir. Bu durumda iki yorumun iki ayrı eklenti konumuyla açıklanması mümkündür. (18a) birinci yorumun, (18b) ise ikinci yorumun öbek yapı görünümüdür.

(18) a.

b.

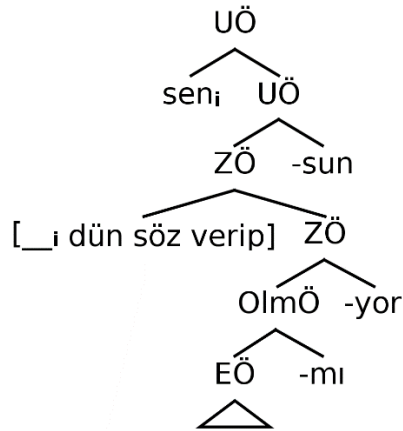

(18a)da *-Ip*'lı tümce OlmÖ'nin eklentisi konumundadır. Bu konum, öbeğin baş konumundan (olumsuzluk eki) yukarıda bir konum olduğu için tümce olumsuzluk özelliğini miras yoluyla alamaz. Sonuç olarak sadece ana eylem olumsuz yorumlanır. Fakat (18b)de *-Ip*'lı tümce EÖ'nün eklenti konumunda, yani olumsuzluğun altındadır ve olumsuzluk biçimbiriminin özelliğini alarak olumsuz yorumlanır.

Şu ana kadarki eklenme konumları *-Ip*'lı tümcelerin ZÖ'ye de eklenebileceği fikrini akla getirir. Bu durumda *-Ip*'lı tümce ana tümceyle aynı zamanı paylaşmamalı ancak aynı özneyi paylaşmalıdır çünkü özne-yüklem uyumundan ötürü öznenin Uyum Öbeği'nin (UÖ) göstericisi konumunda bulunması gerekir. Veriler bunun mümkün olduğunu göstermektedir:

(19) a. Sen_i [___i dün söz verip] bugün yapmıyorsun

b.

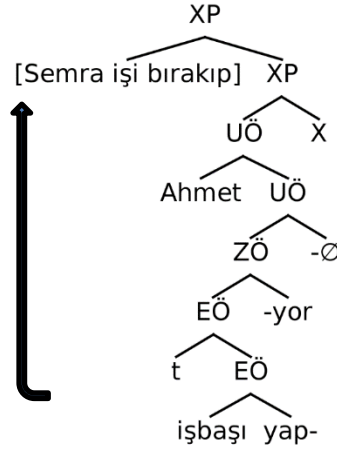
(19a)daki örnekte özne söz verme işi ile sözünü tutmama işini ayrı zamanlarda gerçekleştirmiştir. Bu yorumun mümkün olabilmesi için *-Ip*'lı tümcenin (19b)de gösterildiği gibi ZÖ'ye eklenmiş olması gerekir çünkü zaman biçimbiriminin miras alanından kaçması gerekir. Ancak özne hala UÖ'nün (Uyum Öbeği) göstericisi konumunda olduğu için *-Ip*'lı tümcenin öznesi aynı zamanda ana tümcenin öznesidir ve bu yapı hâlâ bir içe yerleştirme yapısıdır. Ancak (20)de görüldüğü gibi *-Ip*'lı tümce ana tümceden bağımsız bir yapı da olabilir. Yani ayrı bir öznesi ve nesnesi bulunabilir.

(20) a. Tam o saatte [Semra işi bırakıp] Ahmet işbaşı yapıyor

(Göksel ve Kerslake 2005)

b.

(20b)de görüldüğü gibi *-Ip*'lı tümcenin, ana tümcenin öznesinden daha yukarıda bir konumda olması gerekir çünkü ayrı bir öznesi bulunmaktadır.⁵ Ayrı öznesi olan *-Ip*'lı tümcelerin içe yerleştirilmesi mümkün değildir:

(20)*Ahmet [Semra işten çıkıp] işbaşı yapıyor

Ancak (20a)nın yorumundan çıkan bir sonuç bulunmaktadır. Eğer *-Ip*'lı tümce doğrudan XÖ'ye ekleniyorsa anlamsal içeriği olmayan *-Ip* ekinin baş olduğu bir tümcenin ana tümceyle aynı zamanı paylaşması mümkün değildir. Bu durum *-Ip*'lı tümcenin daha aşağıda (örneğin EÖ'nün eklenti konumunda) üretilip daha sonra XÖ'ye taşınmasıyla açıklanabilir.

SONUÇ

-Ip'lı tümceler Türkçe'de istisnai bir konumu doldurur. İçsel olarak hiçbir anlamsal değeri olmayan *-Ip* eki tümcede bulunduğu eklenti konumuna göre ana tümceden işlevsel kategorileri miras yoluyla almaktadır. Bu eklenti konumu bir yandan *-Ip*'lı tümcenin taşıdığı anlamsal değerleri açıklarken bir yandan da ana tümceyle kurduğu deyimleşme, içe yerleştirme, sıralı/bağlı yapı ve bağımsız yapı gibi sözdizimsel ilişkileri açıklamaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada *-Ip*'lı tümcelerin öbek yapıya en az beş farklı konumdan eklenebileceği sonucuna varılmıştır. Bu konumlar:

⁵ Bu konum Yalınlayıcı İzlençe çerçevesinde Odak Öbeği veya Konu Öbeği olmalıdır. Ancak burada bu ayrıma girilmeyecektir.

- Ana eylemle birleşip tek bir olayı gösterdiği ve tek bir üye yapısına sahip olduğu durumlar. Bu birleşimde iki eylem tek bir gösteren oluşturmaktadır (13) ve (15).
- Ana eylemin eklenti ögesi konumu (16). Bu eklenti konumunda *-Ip*'lı tümce ana eylemin yapılış şeklini gösteren bir zarf tümleci görevindedir.
- Olumsuzluğun eklenti ögesi konumu (17)-(18). Bu konumda *-Ip*'lı tümce hala bir zarf tümleci görevini görmektedir ancak eylemi olumlu yorumlanmaktadır.
- Zaman Öbeğinin eklenti ögesi konumu. Bu konumda *-Ip*'lı tümce artık ana eylemin yapılış şeklini göstermemekte, iki eylem arasındaki zamansal farkı göstermektedir.
- Ana eylemin tamamen dışında Odak veya Konu Öbeğinin eklenti konumu (taşıma aracılığıyla). Bu konumda *-Ip*'lı tümce ana eylemden zaman ve üyeler açısından tamamen bağımsız bir yapıya sahiptir.

Son olarak, (16)-(20) arası görünüm bize Yalınlayıcı İzlençe içerisinde başka bir sonuç daha göstermektedir. Chomsky (2004) eylemin üyesi olmayan eklenti ögelerinin (zarf tümleçleri) tümcenin üye ve çekim yapısıyla herhangi bir düzlemde ilişkisi olmadığını, ek bilgi vermek için tamamen "başka bir düzlemde" üretildiklerini iddia etmektedir. Bu durumda herhangi bir zarf tümlecinin zaman özelliğini ana tümceden alması mümkün olamamalıdır. Ancak (16)-(20)deki *-Ip*'lı tümcelerin zaman, olumsuzluk, kip gibi özelliklerinin ana tümceden geldiği açıktır. Bu durumda Chomsky'nin (2004) bu önerisinin fazla katı olduğu ve esnetilmesi gerektiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Ö. (2004). Türkçe zarf tümcelerinde özne konumu. *Dil Dergisi* 124: 7-17.
- Chomsky, N. (2004). Beyond Explanatory Adequacy. *Structures and Beyond: The Cartography of Syntactic Structures, Volume 3* içinde, Adriana Belletti (ed.). 104-131. New York: Oxford University Press.
- Chomsky, N. (2008). On phases. *Foundational issues in linguistic theory: Essays in honor of Jean-Roger Vergnaud* Freidin içinde, R., Otero, C. P. ve Zubizarreta, M. L. (ed.). 133-166. Cambridge: MIT Press.
- Delice, H. İ. (2012). -İp Eki Türkçede Hangi Kategorileri Oluşturmaktadır? V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of Old Turkic*. Leiden; Boston: Brill.
- Fokkens, A., Poulson, L. ve Bender, E. M. (2009) Inflectional morphology in Turkish VP coordination. Müller, S. (ed.) *Proceedings of the HPSG 09 Conference* içinde. Stanford: CSLI Publications.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish, A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish. Descriptive Grammars*. London: Routledge.
- Kuram, K. (2015). The Organization of Functional Heads and Tense/Aspect/Mood Interpretation in Turkish. *Doktora tezi*. Newcastle Üniversitesi.
- Lewis, G. L. (1967). *Turkish Grammar*. Oxford: Clarendon Press.
- Redhouse, J. W. (1884). *Simplified grammar of the Ottoman-Turkish language*. London: Trubner and Co.
- Slobin, D. (1995). Converbs in Turkish child language: The grammaticalization of event coherence. *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms- Adverbial Participles, Gerunds* içinde, Haspelmath, M. ve König, E. (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Tekin, T. (1997). *A grammar of Orkhon Turkic*. [1968 birinci basım] The Hague: Mouton and Co.